

CESTA DO HLUBIN GENDEROVÉ POLITICKÉ KULTURY: PŘÍKLAD KRITICKÉ ANALÝZY IDEOLOGIE /

HANA HAVELKOVÁ

Detecting a Gendered Political Culture: An Example of Critical Analysis of Ideology

Abstract: The article focuses on one of the factors affecting the political representation of women: political culture. Defined as the level of egalitarian gender culture in a country as related to politics in particular, its open forms can be measured in public opinion polls. But the article focuses on two less apparent forms of differentiation between the sexes in relation to politics. The first is the different way in which each gender relates conceptually to power. The second difference relates to the view that equal representation is not too important. An in-depth analysis using ideological analysis (a type of CDA) even reveals the existence of a divided concept of freedom according to gender, which is obscured by a set of other divides, such as politics versus culture, public versus private, love versus personal autonomy.

Keywords: political representation of women, political culture, ideology

Existuje celá řada standardně uváděných faktorů, které ovlivňují míru politické reprezentace žen v konkrétní zemi.¹ Jedním z nich je *politická kultura*, jež ve vztahu k této otázce označuje míru smyslu pro genderovou rovnost v dané společnosti obecně a specifickěji i v souvislosti s politickým zastoupením (Hoecker 1998), ale je to faktor obtížně měřitelný. Zároveň je však velmi důležitý, neboť podle mého názoru v naší společnosti přímo ovlivňuje jak faktor *institucionální* (umožňuje například určitý druh chování „strážců brány“, tj. vedení politických stran, stejně jako obecnou nechuť vůči systémovým opatřením typu kvót), tak *sociálně ekonomický* (přispívá k vertikální segregaci v profesní sféře, včetně politiky).² Genderová politická kultura vytváří prostředí, podmínky či klima, jež je zároveň všude a nikde, a je prakticky nemožné změřit její vliv na míru politické reprezentace žen. Tím spíše je důležité ji zkoumat a reflektovat, přičemž je nutné více využívat možnosti kvalitativní analýzy, neboť kvantitativní přehledy názorů a postojů postihují víceméně pouze deklaratorní rovinu této otázky, důležitou rovněž, ale jinak. Z hlediska praktické aplikace je kvalitativní analýza nezbytná zejména pro rozšíření a prohloubení pojmu „rovné podmínky soutěže“, nebo jinak řečeno pro zpochybnění předpokladu, že tyto podmínky jsou u nás beze zbytku naplněny ústavní rovností.

Sociologické výzkumy problematiky politické reprezentace žen nezahrnují zkoumání genderové politické kultury automaticky. Zkoumání konkrétních faktorů, chování, postojů, strategií atd. je často odděleno od kulturologického zkoumání např. genderových stereotypů, jejichž přítomnost se však předpokládá ve všech sociálních oblastech.³ Vzhledem k tomu, že tento příspěvek je založen na analýze mediální látky, je na místě upozornit, že zkoumání genderové politické kultury je opomíjeno i ve feministických mediálních analýzách. Podle van Zoonen je to dáno tím, že v kulturních studiích existuje divergence mezi zkoumáním veřejné informovanosti (*public knowledge project*), zaměřeným na politiku informování a na příjemce informací jako občana, a mezi zkoumáním populární kultury (*popular cul-*

ture project), zaměřeným na zábavu a sociální problematiku vkusu a požitků. Zároveň upozorňuje, že jsou-li feministická studia ve výzkumech veřejné informovanosti povážlivě málo přítomna, sama posilují tradiční genderovou diferenciaci (1994: 9). Ani český genderový výzkum není zajisté imunní vůči vzájemnému oddělení strukturálního a kulturního bádání.

V tomto příspěvku chci tedy ukázat, že podobným rozdělením se může ztratit ze zřetele *specifický modus genderových stereotypů* v určité oblasti. Nejen to: chci také upozornit, že koncept genderových stereotypů se může ukázat jako nedostatečný, a dotknout se tedy i *teoretických a metodologických* otázek. Ponechám přitom stranou otevřeně deklarované předsudky vůči ženám v politice, tj. jednoduchý sexismus upírající ženám politické kompetence, jakkoli je u nás stále rozšířený. Jedná se samozřejmě o důležitou rovinu genderové politické kultury, lze ji ale poměrně snadno měřit kvantitativně prostřednictvím výzkumů veřejného mínění. Složitější jsou takové kulturní bariéry, které nevycházejí z prosté prvoplánové předpojatosti, ale z hloubky kulturní zvyklosti uvažovat o ženách a mužích rozdílně. Jedná se o názory, které sice odmítají nadřazenost mužů – také v politice –, ale zároveň rekonstruuji genderové rozlišování ve vztahu k politice.

V českém mediálním diskursu o ženách v politice lze identifikovat dva základní typy názorů. *První* je nesen *vůlí k genderové rovnosti*.⁴ Projevuje se mimo jiné vědomou snahou překonávat genderové stereotypy, byť je snahou nedokonalou. To je zjištění zajímavé a z praktického hlediska může být potěšitelné, ale z analytické perspektivy není příliš zásadní. Hlubší analýza textů⁵ mě však přivedla k centrální kategorii, vyjadřující základní kulturní rozdíl v přístupu k mužům a ženám jako politickým bytostem, a tou je *polarizovaná vazba na moc*. Ta spočívala v tom, že podavatelé výroků se explicitním vyjádřením o vztahu žen k moci úplně *vyhnuli*, zatímco u mužů zůstávají u *stereotypního* poselství, že je tento vztah nadměrně ovládá. Politika je však v první řadě institucí pro regulované zacházení s mocí – uvedená

zjištění tedy ve svém důsledku znamenají, že celý téměř desetiletí se táhnoucí diskurs se ještě *nedotkl podstatných otázek*. To úzce souvisí s další vlastností zmíněného diskursu, totiž skutečností, že otázka politické reprezentace žen u nás nebyla dosud de facto analyzována jako otázka reprezentace *zájmů*.⁶ Tím chci upozornit na to, že pokud se i feministické analýzy zaměřují na pouhá zjišťování (stereotypních) mediálních obrazů mužů a žen, má to svá omezení, pokud jde o identifikaci jádra problému v dané oblasti.

Druhý typ názorů je diferencialistický: rozdílný přístup k oběma pohlavím zde není nezamýšleným, nýbrž explicitním východiskem. Vyznačuje se tím, že na rozdíl od prvního typu postoje je v zásadě *lhostejný* k míře politické reprezentace žen.⁷ Právě na tento typ se blíže zaměřuji v tomto příspěvku. Reprezentuje ho vybraná mediální promluva. Také zde lze snadno rozpoznat běžný stereotyp, jeho identifikace ale podle mého názoru rovněž není s to dostatečně odhalit politickou závažnost tohoto typu argumentace. Promluvu jsem analyzovala metodou, jež je specifickou formou *kritické analýzy diskursu* (CDA), a to analýzou *ideologickou*.⁸ Jestliže jsem výše uvedla, že základním zjištěním celkové analýzy textového materiálu byl rozdílný (a tedy dělící) pohled na vztah obou pohlaví k moci, v případě této promluvy se jedná dokonce o koncept *dělitelnosti svobody*,⁹ což se níže pokusím doložit. Zároveň tato promluva, prezentovaná jako názor odbornice, z pozice odborné autority mediálně posiluje názor, který na základě vlastní zkušenosti vnímám jako stále značně rozšířený v tzv. *dostupném diskursu*.¹⁰

Níže předkládám celý, nezkrácený proces ideologické analýzy. Chci na něm demonstrovat, jak je možné se jejím prostřednictvím dostat k hlubšímu jádru genderově významného sdělení. Domnívám se však, že tím nepřímou ukázkou také ještě něco jiného: skutečnost, že k dekodování problematických prvků argumentu, který v obecném diskursu nabyl statusu rozumného názoru, je potřeba příliš mnoha kroků. Není potom divu, že dokládání kulturních bariér ve vztahu k politice v běžných veřejných diskusích je tak obtížné.

Ideologická analýza jedné promluvy

Zkoumám následující mediální text, mediálně prezentovanou promluvu odbornice (citovaná promluva je kurzivou, v analýze však pracuji i s uvozující větou redaktorů, která jednak interpretuje sdělení promluvy, jednak sehrává roli kontextu):

„Ženy v Čechách vnímají své postavení podle ... socioložky ... odlišně od žen z vyspělých západních zemí (redaktoři): *Západní ženy vyrůstaly na rozdíl od českých lidí v atmosféře, která zdůrazňuje svobodu jedince. Jsou tudíž velmi citlivé i na nesvobodu vyplývající z role ženy a matky. U nás si ženy dlouhá léta plně neuvědomovaly, jak jsou zkracovány ve svých individuálních právech, nicméně dnes má jejich trpný postoj i své světlé stránky. České ženy se prostě chovají tradičněji a bez pocitu příkoří se věnují svým domácnostem a dětem. Ochota vzdát se individuální svobody pro ně není nutně něco otročkého. Je zkrátka spojena s jinými velkými věcmi, jako jsou láska a oběť.*“ (Buchert et al. 1995)

Tato promluva si o analýzu v mých očích nejvýrazněji „řekla“ – na první pohled byla zřejmá série významových posunů a neprůhledný způsob spletení celkového argumentu, který jsem vnímala jako *manipulující*. Mimo jiné hraje na notu *naší kulturní svébytnosti*, což je z textu patrné již před začátkem vlastní analýzy. Zároveň jsem text vnímala také jako silně *ideologický* a chtěla jsem si vlastně také ověřit, zda lze u podobné promluvy použít nějakou metodu ideologické analýzy. Podobné testování metody je oprávněné, když uvážíme, že kritická analýza mediálních diskursů se v literatuře zpravidla demonstruje na zpravodajství, i když se uvádí aplikovatelnost i na jiné texty. Posledním důvodem výběru je také to, že podavatelkou promluvy je kolegyně z oboru, *socioložka*.¹¹

Pro analýzu jsem použila vlastně jen velmi obecný návod van Dijka, o jehož analytické funkčnosti jsem zpočátku měla pochyby. Nutno říci, že analytická výtěžnost jeho návodu překonala mé očekávání. Podle van Dijka neexistuje žádný standardní způsob, jak provést kritickou analýzu diskursu nebo ideologickou analýzu úvodníků nebo jiných textů. Pro *ideologickou* analýzu nicméně navrhuje následující úkony:

- a) prozkoumat kontext diskursu;
- b) analyzovat, jaké skupiny, mocenské vztahy a konflikty jsou ve hře;
- c) hledat pozitivní a negativní mínění o Nás a o Nich;
- d) vyslovit, co je předpokládáno a co implikované;
- e) zkoumat všechny formální struktury, které zdůrazňují, nebo naopak potlačují polarizované skupinové názory (1998: 61).

Tyto úkony aplikuji na uvedenou promluvu.¹²

Komunikační kontext. Skupinová příslušnost autora (má podle van Dijka zásadní vliv na ideologické pozice): žena; odbornice; socioložka. Z hlediska mediálních *efektů* je podstatné, že z této prezentace čtenář ví, že autorem je žena a socioložka. Reprezentuje tedy ženy, specificky *české ženy*, a *odbornost*, konkrétně sociologické vědění. Obě identity mohou působit jako elementy *posilující* podávaná sdělení. Hovoří-li například o „vnímání“ *českých žen*, předpokládá se, že autorka, která do této skupiny patří, o tom musí z vlastní zkušenosti něco vědět. Identita *socioložky* pak má moc propůjčovat jejím výrokům *objektivní* a *zobecněný* status. Účel komunikačního aktu: *objasnění* sociálního jevu – konkrétně *faktu* zjištěného agenturou STEM, že nízkou politickou reprezentací žen u nás „ženy nevnímají jako diskriminační akt“ (Buchert et al. 1995: 29), *redefinovaného* již v uvození jako *rozdíl ve vnímání* českých a západních žen. Adresát: čtenáři Magazínu Mf Dnes – ovládající češtinu. Poselství o kulturních rozdílech mezi českými a západními ženami je tedy adresováno *českému příjemci*. Okolnosti: pět let po revoluci. Médium: příloha nejčtenějšího ústředního deníku. Žánr: publicistika, jež na rozdíl od zpravodajství (které má funkci informační) slouží k hodnocení a přesvědčování (viz například Bartošek 1997). Jedná se tedy o kontext, který propůjčuje dané promluvě *status přesahu* nebo kultivace povrchního „běžného povědomí“ o daném tématu. Sdělení obsažená v promluvě získávají osobou

mluvčí *status odborného názoru*. Již na začátku je však třeba upozornit, že již sama domnělá „skutečnost“, jež má být vysvětlena, a sice že „ženy v Čechách vnímají své postavení odlišně od žen z vyspělých západních zemí“, nemá povahu faktu, ale pouhé hypotézy, generované touž autorkou, která tento „jev“ vysvětluje v citátu (nadto v odborném diskursu by byla nepřipustná generalizace „ženy v Čechách“ ve spojení s pojmem „vnímají“. Neexistuje žádný srovnávací výzkum o „vnímání“ určitých věcí ženami u nás a na Západě, problémem by mimo jiné bylo, vnímání čeho se srovnává apod.). Za základní kontext je tedy nutné považovat samu uměle konstruovanou výchozí premisu.

Mocenské vztahy a konflikty. Příímý mocenský konflikt, o jakém referují například mezinárodní zpravodajství (van Dijkův příklad), zde nelze identifikovat, ale přesto i zde můžeme rozpoznat, ve smyslu ideologických kategorií, základní identity: „západní ženy“ versus „české ženy“. Intervenuje zde ještě identita „čeští lidé“, která není bez významu. Její použití lze analyticky vztáhnout k jednomu z mechanismů zneviditelnování specificky ženské problematiky jejím subsumováním pod širší kategorii, jež je označován jako *zcizení* (alienation, viz Reading 2003).¹³

Positivní a negativní mínění o Nás a o Nich. Zde se již zabýváme fenoménem *polarizace*, protože sledujeme hodnotící vyjádření. Podle van Dijka zde vždy platí tzv. „ideologický čtverec“: 1. zdůrazňujeme naše dobré vlastnosti/činy, 2. zdůrazňujeme jejich špatné vlastnosti/činy, 3. zmírňujeme naše špatné vlastnosti/činy, 4. zmírňujeme jejich dobré vlastnosti/činy (1998: 33 a 35). Určit takto polarizovaná hodnocení ve zkoumané promluvě není jednoduché a ukazuje se, že je nutné si vypomoci přihlédnutím ke *koherenci* celkového diskursu. Jako základní výpověď (význam) zde totiž vnímám *relativizaci*, vyhýbání se jednoznačnému hodnocení. Nacházíme zde spíše sdělení, že „všechno zlé je k něčemu dobré“, signalizované syntaxí: „české ženy zažily omezení“, *nicméně* to posléze obrátily v pozitivum, konkrétně větou „*nicméně dnes má jejich trpný postoj i své světlé stránky*“. Klíčové je zde slovo „*nicméně*“, které podle mého mínění relativizuje i předchozí hodnocení. Ve světle tohoto „*nicméně*“ není jasné, co je míněno pozitivně a co negativně. Toto slovo ohlašuje, co van Dijk nazývá *ideologickým posunem*. Těchto posunů je v promluvě ještě několik.

První část promluvy porovnává rozdílnou socializaci „jejich“ a „naši“. Zdálo by se, že jejich byla pozitivní, zatímco naše negativní: *Západní ženy vyrůstaly na rozdíl od českých lidí* (skupinová identita je zde posunuta) *v atmosféře, která zdůrazňuje svobodu jedince*. (pozitivní) *Jsou tudíž velmi citlivé i na nesvobodu vyplývající z role ženy a matky* (citlivost je obecně vlastnost pozitivní, ale vzhledem k následné oslavě role ženy a matky u nás zde není hodnotící postoj jednoznačný). *U nás si ženy dlouhá léta plně neuvědomovaly, jak jsou zkracovány ve svých individuálních právech* (negativní), *nicméně dnes má jejich trpný postoj* (negativní?) *i své světlé stránky* (pozitivní). „České ženy se prostě (zmírnění „našich“ potenciálně špatných vlastností = „trpný postoj“) chovají tradičněji (hodnocení tváří se neutrálně a odborně) a bez

pocitu příkoří se věnují ... Vidíme další posun: výše zdůrazněná „citlivost“ se najednou *redefinuje* jako „pocit příkoří“, od něhož se „české ženy“ umí osvobodit či se nad ně povznést, a tudíž se její zdánlivá pozitivita převrací ve svůj opak, nebo je přinejmenším „zmírněna“. Původně pozitivní vlastnost (citlivost) se odhaluje až jako jakási egoistická přecitlivělost, což je posíleno celkovou strukturou tohoto diskursu.

Ochota vzdát se individuální svobody – další výrazný ideologický posun: původně nedobrovolné „zkracování v individuálních právech“ – se převrací v ušlechtilou *volbu*, kdy se ženy „ochotně“ „vzdávají“ něčeho, co „pro ně“ – na rozdíl od „západních žen“ – není *nutně něco otrockého* – tady tušíme interaktivní – *interdiskursivní* – odkaz na feministický diskurz, jež (jak je „známo“ v komonsenzuální představě o feminismu) zdůrazňuje ženu v roli oběti. Je *zkrátka* (obdoba „prostě“ – obě slova vyjadřují zmírnění, zlehčení, mitigaci, sdělují „nedělejme z toho vědu či drama“) spojena s *jinými velkými věcmi* (hodnocení akcentované pozitivní), *jako jsou láska a oběť* (pozitivní).

Mohli bychom dospět k závěru, že výsledná polarizace skutečně vyznívá ve prospěch „nás“, tj. „českých žen“ a že se tedy jedná o klasické ideologické schéma. Lze se ale také pokusit tuto až příliš komplikovanou hodnotící strukturu zjednodušit a hledat jiné skupinové identity. Ty však můžeme identifikovat až jako *implicitní* a využijeme tedy dalšího analytického postupu, jež doporučuje van Dijk.

Předpokládané a implicitní – míněn je vyplývající, předpokládaný, skrytý, popíraný nebo samozřejmý názor. Podle van Dijka je zde třeba věnovat pozornost „sémantické struktuře koherence“ diskursu, neboť ta představuje „jádro ‚obsahu‘ daného vyjádření ideologického názoru“ (1998: 31). Zaměříme se na vybrané pojmy, které se v rámci celkové struktury stávají nositeli „implikovaných významů“ – ale i struktura vět sama o sobě vyjadřuje názor (tamtéž: 32).

Ve zkoumané promluvě považuji za základní hodnotovou, a tudíž ideologicky relevantní, kategorii pojem „*svoboda jedince*“, zopakovaný níže jako „*individuální práva*“ a „*individuální svoboda*“. Tento formulační rozdíl není nahodilý a bezvýznamný, nýbrž signalizuje zásadní genderové sdělení. K jeho dekodování je zapotřebí celé řady kroků.

V prvním případě je kontrárním pojmem k pojmu „*svoboda jedince*“ pojem „*nesvoboda*“. Pozitivní a negativní hodnota se jeví jako bezproblémová a je podtržena i tím, že je řeč o „*lidech*“. Říká se tedy, že *v obecně lidské rovině* platí, že žít v atmosféře, která nedbá na svobodu jedince, znamená žít v nesvobodě. Již ve druhé větě, která explicitně používá pojem „*nesvoboda*“, se však dvakrát mění identita „*jedince*“ (a tedy i konotace pojmu „*jedince*“): za prvé je řeč opět pouze o *ženách* (západních), za druhé se zavádí rozlišení – *dělení* – *kontextu nesvobody na veřejný a soukromý*. Vedle (implicitně tematizované) nesvobody *obecně lidské* a občanské je explicitně kladena nesvoboda vyplývající z *role* ženy a matky, to znamená, že pojem ženy jako příslušníka lidského rodu je zde specificky *zúžen* na konkrétní sociální roli ve specifickém sociálním prostoru.

Není explicitně tematizováno, jaký je vztah mezi obecnou a speciální konotací svobody a nesvobody, ani naznačeno, že jednou je řeč o *politickém totalitním systému* a podruhé o tzv. *pohlavně-genderovém systému*. Implicitně se však sděluje, že *západní ženy* se ke „svobodě jedince“ vztahují jako k *nedělitelné* hodnotě, která nezná hranice mezi světem veřejným a domácím (přesněji označení pro soukromé). Zároveň se jedná o *konstrukci kauzální souvislosti* ve smyslu: *západní ženy* vyrůstaly v *atmosféře ...*, a *tudíž* jsou citlivé ... Je nutné poznamenat, že se jedná o konstrukci kontrafaktickou, neboť jak známo, ani na Západě nebyla hodnota svobody jedince dříve automaticky aplikována i na domácí či rodinnou sféru – tato vazba musela být *aktivně ustavena* v návaznosti na feministickou kritiku moderních politicko-filozofických koncepcí. To je *zamlčená informace* (ať vědomě, či nevědomě).

Konstatuje se, že ženy „u nás“ byly (v totalitním systému) zkracovány ve svých „individuálních právech“ (veřejná, občanská rovina). *Konstruuje se* (bez důkazů), že si tuto vnější nesvobodu „neuvědomovaly“ a na základě toho si údajně vytvořily „trpný postoj“. Následuje hodnotící soud: tento trpný postoj má své „světlé stránky“. Opět se *konstruuje* bez důkazů, že se údajně *ochotně* vzdávají individuální svobody (je zmlčeno, zda je v to zahrnuta i svoboda občanská) ve prospěch lásky a oběti v domácí sféře. Jak interpretovat tento „sociální sylogismus“? *Konstruuje se*, že občanská nesvoboda vedla k občansky trpnému postoji, přesněji řečeno k *nelokalizovanému* kognitivnímu postojovému „modelu“ (van Dijk). Tento model se v (lokalizovaném) domácím prostoru takřkajíc velmi hodí jako prevence proti „pocitu příkoří“. Podobně jako u „západních žen“, i zde se stírá hranice mezi veřejnou a domácí existencí, ale *zakrytý*, implicitní, zůstává zásadní *rozdíl ve vztahu k hodnotě svobody*.

V prvním případě (západní zkušenost) je konstruována aplikace obecně lidské *pozitivní* hodnoty (svoboda jedince) na veřejnou i domácí sféru. Ve druhém případě (česká zkušenost) je de facto konstruována aplikace obecně lidské *deprivace* na obě sféry, s tím, že *pouze v případě žen* je postulována přijatelnost *kompensace* za tuto deprivaci, jinak řečeno, *obecně lidská negativní* hodnota se transformuje v *žensky pozitivní* hodnotu. Implikace je nesporná: obecně lidské hodnoty u žen jako skupiny v určitém kontextu *přestávají platit*, není důležité je uplatňovat.¹⁴ V souvislosti s celou argumentační strukturou se zde ale de facto říká něco daleko závažnějšího: *totalitní systém* vlastně báječně uchránil české ženy před hodnotou individuální svobody, jež také může vést k nežádoucím „pocitům příkoří“, tedy uchránil je před nebezpečnou konfrontací moderního západního ideálu svobody jedince s realitou jejich každodenních životů, a tím vlastně *zachránil tradiční hodnoty* a „jiné velké věci: lásku a obět“. Z hlediska běžného čtenáře magazínu *Mf Dnes* může mít toto sdělení i tuto narativní formu: za komunismu sice v nesvobodě žili všichni „čeští lidé“, u žen s tím ale ani po revoluci není příliš třeba něco dělat, neboť je to dobře jednak pro ně – jsou šťastnější, protože se příliš nezaobírají svými právy a jsou tak ušetřeny „pocitů příkoří“, – a je to dobře pro jejich blízké, protože se pro ně

„ochotně“ obětují. Jinými slovy, říká se zde, že důraz na svobodu jedince je – ve vztahu k ženám – plně *nahraditelný* jinými hodnotami, a lze na něj tudíž v postatě rezignovat.

V *ideační rovině* (Thompson 1990) zde tedy stojí proti sobě *ideál svobody* a *ideál lásky* (oběti). Z hlediska kritické analýzy ideologie je problémem sama skutečnost, že se v souvislosti se ženami tyto dvě hodnoty kladou do *kontrapozice*, jako *alternativy*, jež se navzájem vylučují. „Individuální svoboda“ – na rozdíl od formulace „svoboda jedince“ – je zde poněkud *odosobněným* atributem: výraz „individuální“ dává vystoupit významu „izolovaný“, „jsoucí jen pro sebe“, případně „sobeký“. Svoboda je, připomeňme, že ve spojení s ženami, kladena jako něco, co vylučuje lásku a obět, neboť je explicitně řečeno, že ve prospěch těchto „velkých věcí“ je přinejmenším přijatelné se jí „vzdát“. Nejen to: mějme stále na paměti, že celá promluva je vedena v kontextu otázky politické reprezentace žen u nás a implicitně tedy sděluje, že politické angažmá žen není otázkou prvořadého významu.

Domyšleno do důsledků je zde konstruován další protiklad – ve jménu kultury je lehkomyšlně obětována svoboda jedince – a kultura a tradice je kladena do kontrapozice proti demokracii a občanským právům. Tento názor není přiznán otevřeně, v rovině a řeči politické, kdy by muselo být řečeno, že jsme jen pro omezenou, neúplnou nebo přinejmenším nedůslednou demokracii a politická práva žen nebereme zcela vážně. Lze myslím oprávněně předpokládat, že takto otevřeně by si tento názor málokdo troufal hájit. Ve své zmlžené podobě, ve formě názorů toho typu, který zde byl analyzován, je však tento teoreticko-normativní vzorec v souvislosti s otázkou žen a politiky v české (nejen) laické veřejnosti značně frekventovaný a zdá se být hluboko zakořeněný.

Struktura textu je jednak nasměřovaná k emfaticky vyjádřenému vrcholnému sdělení o „jiných velkých věcech“, jednak je důsledně zmlčeno, co s sebou nese zmíněný „trpný postoj“, osvojený přece ve veřejné atmosféře *nesvobody*, pro ženy ve *veřejné sféře* ve *svobodné* společnosti, zda si mají tento postoj ponechat i v ní, zda zde platí pro „lidi“ a „ženy“ totéž, či nikoli. Signifikantní je také *genderově neúplné, asymetrické* traktování otázky: nikde není jediná zmínka o mužích – o jejich „trpném postoji“ a zda má dnes také své „světlé stránky“, o roli muže v rodině a zda se také vzdávají jedněch hodnot pro jiné apod. Sama tato asymetrie jako vlastnost popisované struktury funguje jako *eliminace konfrontace*, která by si při symetrickém pojednání pravděpodobně vynutila odkrytí celé řady *genderových asymetrií*. Asymetrický, selektivní přístup umožnil odsunout stranou základní *genderovou otázku*, totiž *filozofickou otázku antropologie pohlaví* – pojetí ženy jako člověka a muže jako člověka.

Je totiž důležité upozornit, že kontrapozice mezi občanskou svobodou a láskou s sebou nenesou pouze *redukcí* otázky politického angažmá žen na pragmatickou otázku, do jaké míry upřednostní seberealizaci před rodinou nebo naopak, a tedy *relativizaci* pojmu „svoboda jedince“, ale implikuje také *redukcí a relativizaci pojmů lásky a obětavosti*.

Nezapomeňme, že promluva se vztahuje k politické otázce a vyjadřuje se tedy implicitně také k otázce *politické kultury*. Sdělení v ní obsažené ale prostřednictvím popsané kontrapozice vylučuje možnost, že občanských svobod, a dokonce i politické moci, lze a je třeba využívat i jako službu lidem a z lásky k nim. *Pojmy lásky a obětavosti* jsou zde *redukovány* pouze na *privátní* vztahy a implicitně je zde reprodukován také genderový stereotyp, podle nějž občansky angažovaná žena patrně nebude nejlepší matkou.

Sledujeme-li v této studii v základní rovině otázku naplňování demokracie z genderového hlediska, musím také upozornit na *synergický efekt* takových redukcí či vynechání ve smyslu sociálních a politických významů. V textu totiž není specifikováno ani to, co přesně se míní láskou či obětí v domácí sféře – zda v textu legitimizovaný „trpný postoj“ zahrnuje například i trpění domácího násilí, u něhož platí, že obrana proti němu je možná tím víc, čím víc se z něj učiní politikum? Zakrývá se tím, že i láska v domácí sféře podléhá vždy ideologickým a politickým rámcům, a ty činí z politiky proces, v němž mohou ženy ovlivňovat i soukromé životy žen. Diskurs analyzované promluvy však takové úvahy zcela vylučuje svou kontrapozicí veřejné a soukromé, nebo specifitěji politické a rodinné sféry. Lze navíc spekulovat, že přijetí této kontrapozice příjemcem sdělení je o to snazší, že text obsahuje „morální“ slovník (láska, obět, příkoří). Proti sobě tak stojí nikoli „neutrální“ pojmy „soukromé“ a „veřejné“, ale *eticky silně obsazené pojmy* (morálně špinavá) politika a (morálně čistá) rodina.

Implicitní, ale dekodovatelné sdělení celé promluvy ve smyslu výpovědní analýzy tedy zní: *v případě žen je důraz na svobodu jedince irelevantní*. Je irelevantní v soukromé sféře a také *všeobecně*. Převědeme-li toto sdělení do roviny ideologické analýzy, dostaneme *nové skupinové identity*. Není obtížné rozpoznat, že konstrukty „západní ženy“ a „české ženy“ zároveň představují symbolické reprezentace dvou historických pozic moderní politické filozofie. Její klasikové vztahovali moderní hodnoty občanské rovnosti a svobody *pouze na muže*, v současnosti již trvá většina teorií na důsledném uplatňování požadavku svobody jedince *také v životě žen*, a to jak ve veřejné oblasti, tak v soukromé. První pozici dnes u nás otevřeně nelze zastávat již proto, že by to bylo protiústavní. Zároveň se však zdá, že se často setkáváme s jakousi slabší formou této pozice, která se mimo jiné projevuje naznačováním, že na „Západě“ to s tou emancipací trochu přehnali, lze ji označit jako pozici konzervativní, a která v praxi spočívá v nezájmu o to, jak je ústavní princip naplňován. Mám za to, že analyzovaná promluva reprezentuje právě tuto pozici s tím, že by již dnes byla nepřijatelná politicky, odívá se v přijatelnost kulturní. Lexikální volba – slova „obět“, „láska“, „role ženy a matky“ – nadto zřetelně odkazuje ke konzervativní a současně patriarchální ideologii. Vazba k patriarchální tradici, a tedy historicky k zájmům mužů na udržování této názorové pozice, je pro čtenáře zakryta právě tím, že jako autorka tohoto názoru je uvedena žena. V genderových teoriích patří ovšem tzv. komplicita žen při udržování genderového řádu k základ-

ním tezím, domnívám se tedy, že tento mechanismus zde není nutné šíře komentovat.

Konstruovaná kontrapozice politických a kulturních hodnot je posílena druhou částí sdělení, jež se týká takzvaných *našich kulturních specifíků*. Celá promluva je rámována srovnáním západních žen a českých žen. Jak jsme ukázali v části, jež analyzovala hodnotící soudy, preferovaným čtením zde očividně nebyla vyhraněná opozice mezi „My“ a „Oni“, ale spíše upozornění na „celkově jinou zkušenost“, a tudíž „celkově odlišné kognitivní a hodnotové vzorce“. Jinými slovy, za sdělení lze považovat *akceptování kulturních rozdílů*, přičemž popsané rétorické a diskursivní strategie v průběhu promluvy postupně *zatlačily do pozadí* skutečnost, že pokud zde existuje kulturní odlišnost tak, jak byla popsána (tkvící v údajně odlišné ženské mentalitě), „vděčíme“ za ni dlouhé éře nesvobody. To je sice řečeno explicitně, ale zároveň jako by „*mimoděk*“ na začátku promluvy, která však později graduje do implicitního sdělení, že všechno je vlastně v pořádku, a tudíž není nutné napodobovat západní ženy, jelikož české ženy to „prostě“ a „zkrátka“ mají jinak.¹⁵

Shrnutí

Argument obsažený v promluvě v jádru legitimizuje *dělitelnost svobody*, z hlediska demokratických principů nepřijatelnou. Tato legitimizace stojí na *kontrapozici autonomie a lásky*. Je to právě tento typ argumentační figury, jež *umožňuje neznepokojovat se* nerovným postavením žen v politice. Toto zjištění asi není příliš překvapivé, jakkoli je politicky závažné. Ideologická analýza však, domnívám se, ukázala také řadu kulturně problematických operací, jež takovou konstrukci provázejí, především vytváření celého řetězů dělitek, jež jsou zároveň zamlžována, ať vědomými či nevědomými mechanismy manipulace, zakrývání, zamlčování a asymetrií. Základní *asymetrie* v přístupu k mužům a ženám je docíleno jednoduše tím, že o mužích se vůbec nemluví, a tím je tato asymetrie současně i zakryta. (Pouze) u žen je sugerována kontrapozice lásky a svobody, a tím nutnost volit mezi těmito alternativami. Implicitně je konstruován dělený *kontext významu nesvobody* na soukromý a veřejný. A na pováženou je samozřejmě i zcela explicitní dělitko mezi „My“ a „Oni“, totiž „západní ženy“ versus „české ženy“, přičemž pro „Ně“ v textu vychází konfrontace nepříznivě kupodivu proto, že jsou svobodomyšlnější – není třeba připomínat, že to hodně vypovídá o „Nás“ – zde mám ovšem na mysli způsob uvažování, který považují za značně u nás rozšířený a který zde analyzovaný text pouze zastupuje. Upozornuji však, že v textu konstruované „My“ označuje výhradně české ženy. (Nechť si každý sám zodpoví otázku, zda by bylo podobnou ideologickou figuru, totiž chválu vlastního „trpného postoje“, možno použít v případě mužů.) Takže nakonec nelze nenabýt dojmu, že se jedná o udržení genderových vzorců za každou cenu, i za cenu hodnot, jež jsou „obecně“ uznávány – domnívám se, že analýza nepřímo ukázala, že i v tomto případě platí, že „obecně“ není ani zdaleka genderově neutrální.

Vrátíme-li se k výchozí otázce, jaké povahy je současná česká genderová politická kultura jako jeden z faktorů míry politické reprezentace žen, pak lze zjištění vycházející z uvedených mediální analýzy interpretovat tak, že ani v jednom ze dvou typů postojů – jak toho, který silnější politickou reprezentaci žen otevřeně podporuje, tak toho, který ji nepovažuje za důležitou, – není důsledně domyšleno a přijato pojetí žen jako politických bytostí, v prvním případě v podobě (přinejmenším) neujasněného vztahu žen ke kategorii moci, ve druhém ke kategorii svobody.

Literatura

- Bartošek, J. 1997. „Jazyk žurnalistiky“. In Daneš, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Buchert, V., Lipold, J., Pecháčková, M. „Žena v politice.“ Pp. 26–30 in *Magazín Mf DNES*, 28. 9. 1995.
- Dijk, T. A. van 1998. „Opinions and Ideologies in the Press.“ Pp. 21–63 in Bell, A., Garret, P. (eds.). *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Fowler, R. 1991. *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*. London, New York: Routledge.
- Gerhard, U. 1978. *Verhältnisse und Vehinderungen. Frauenarbeit, Familie und Rechte der Frauen im 19. Jahrhundert. Mit Dokumenten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Havelková, H. 2007. *Diskurz k politické participaci žen v publicistice Mladé fronty Dnes, Lidových novin a Respektu 1990–1998*. Disertační práce. Fakulta sociálních věd UK v Praze.
- Havelková, H. 2006. „Jako v loterii: politická reprezentace žen po roce 1989.“ Pp. 25–42 in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav.
- Havelková, H. 2002. „Politická reprezentace žen v České republice.“ Pp. 82–100 in Cviková, J., Juráňová, J. (eds.). *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Bratislava: Aspekt.
- Hoecker, B. (ed.) 1998. *Handbuch Politische Partizipation von Frauen in Europa*. Opladen: Leske + Budrich.
- Klímová, H. 1992. „Feminismus a naše středoevropská zkušenost“. *Souvislosti. Revue pro křesťanství a kulturu*, Vol. 3, No. 4.
- Reading, A. 2003. „Sale of the Century: Gender and Media Policies in Eastern Europe in the 1990s“. Pp. 385–411 in Paletz, D. L., Jakubowicz, K. (eds.). *Business As Usual. Continuity and Change in Central and Eastern European Media*. Creskill, NJ: Hampton Press.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Thompson, J. B. 1990. *Ideology and Modern Culture. Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Zoonen, L. van 1994. *Feminist Media Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Poznámky

1 Například podle Hoecker (1998) jsou jimi politická kultura, institucionální rámec a sociálně ekonomické předpoklady.

2 Analýzy vedou k závěru, že největší rezervy ve věci politické reprezentace žen u nás nacházíme u institucionálního rámce (chybějící aktivní opatření na podporu žen), a že ani sociálně ekonomické předpoklady nejsou u nás dosud tak příznivé, jak by se mohlo zdát, a to zejména vzhledem k výrazné vertikální genderové segregaci (bližze Havelková 2006 a 2002).

3 Faktorem genderové politické kultury se např. vůbec nezabývá kapitola „Gender, politika, vláda a armáda“ v učebnici Renzetti, Curran 2003.

4 Vycházím zde z vlastní analýzy, kterou jsem provedla na úplném vzorku přibližně osmdesáti publicistických článků k problematice žen v politice v *Mladé frontě Dnes*, *Lidových novinách* a *Respektu* v letech 1990–1998. Vůle k genderové rovnosti byla jejich společným rysem – nenašel se ani jeden, jenž by nebyl nakloněn působení žen v politice (Havelková 2007).

5 Využívala jsem kódovacích postupů zakotvené teorie v jejich třech rovinách.

6 Uvádím zde jen jeden, i když klíčový, závěr celé analýzy. Blíže viz Havelková 2007.

7 Lhostejnost zde znamená skutečný nezájem o to, jak jsou ženy v politice reprezentovány, v silnější variantě pak i odmítání „komplicity“ žen na mocenských hrách. Tuto pozici ostatně zastává také kulturní proud radikálního feminismu, který však na rozdíl od níže analyzovaného textu hledá jiné prostory osvobození žen.

8 Ve smyslu kritické analýzy ideologie.

9 Toto označení odvozují od ústavního požadavku nedělitelnosti svobody, lidských práv apod., a přímo tak poukazuje na politickou problematičnost takového jevu.

10 Termín *dostupný diskurs* používá Fowler (1991) pro vyjádření vztahu mediálního diskursu k tzv. *všeobecnému diskursu* (all discourse). Termín *dostupný diskurs* označuje prakticky totéž, ale Fowler ho potřebuje k označení diskursivního prostředí, v němž operují jednotlivá média.

11 To je významné nejen z hlediska posílení statusu komensenzuálního názoru, ale také obráceně se zde ukazuje, jak důležité je sledovat způsob, jakým média používají experty, a rozlišovat v mediální prezentaci názorů expertů, zda se jedná pouze o jejich soukromý názor nebo o doloženou expertizu.

12 Kromě posledního bodu, který zde není relevantní, neboť zkoumaný text není prezentací protichůdných názorů tak, jak je tomu například v politickém zpravodajství, na němž van Dijk demonstroval svůj postup.

13 Podle analýz polistopadové mediální politiky z genderového hlediska byl právě mechanismus zcizení shledán jako typický pro Českou republiku (Reading 2003).

14 Připomíná to koncept tzv. dvojího určení ženy, který dobře dokládá například německá historická socioložka Ute Gerhard. Na rozboru moderní pedagogické literatury demonstruje, že od poloviny 18. století se konstituuje tzv. dvojí určení ženy, které pro moderní společnost řeší rozpor mezi moderním humanismem a osvícenským ideálem a měšťanskou koncepcí postavení ženy, které pro ni tatáž společnost vymezuje „v zájmu státu“. Cituje velmi

populárního pedagoga Campeho, jenž rozlišuje dvojí určení ženy (Frau): obecné (jako člověka) a zvláštní (jako Weib). Její obecné určení podle něj žádá pozvedání sebe a druhých cílevědomým vzděláním a zapojením všech sil a schopností, její zvláštní určení však toto obecné opět ruší „vzhledem k jejímu poslání ženy (Weib) a vázanosti pouze na předměty a působnost ležící v hranicích tohoto ženského poslání“ (cit podle Gerhard 1978: 130).

16 Tento názor není u nás zdaleka ojedinělý. Např. Helena Klímová sice operuje s rámcem poněkud širším, když hovoří o specifické zkušenosti „středoevropské“ ženy, ale rovněž konstruuje rozdíl mezi „českými ženami“ a „západními ženami“ (především ovšem „západními feministkami“), který spočívá v tom, že u „středoevropské ženy“ (kdo to je?) je

ženská oběť údajně chápána spíše v jejím významu dobrovolného „sebeobětování“ (sacrifice) než ve významu „stávat se obětí“ (victimization) (Klímová 1992).

PhDr. Hana Havelková, PhD., přednáší na katedře genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy feministické a sociologické teorie. Publikovala o strukturálních proměnách české společnosti z hlediska genderu v období komunismu a postkomunistické transformace, dále se zaměřuje na vztah mezi soukromou a veřejnou sférou, na ženy v politice a ve vědě, na současné ženské hnutí a také na některé segmenty mediálního diskursu. Korespondenci zasílejte na adresu: hana.havelkova@volny.cz.